

DEDE KORKUT KİTABI'NDA DİNİ-MİTOLOJİK YARDIMCI KAHRAMAN MOTİFİ

Behiye Köksel*

Özet: Dede Korkut Destanlarındaki yardımcı kahramanlar şunlardır: Dede Korkut, Hızır Aleyhisselam, çoban, kırk yiğit, kadınlar. Eserdeki rolleri çerçevesinde Dede Korkut, çoban ve Hızır Aleyhisselam'ı dinî-mitolojik kahramanlar olarak, kadınları ve kırk yiğit/kırk yoldaşı gerçek kahramanlar olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Bu makale, Dede Korkut Hikâyelerindeki dinî-mitolojik yardımcı kahramanları incelemektedir. Ayrıca destan ve hikâyelerdeki yardımcı kahraman motifi bağlamında *Dede Korkut Kitabı'ndaki* yardımcı kahramanlar değerlendirilmektedir. Destan ve hikâyelerin yardımcı kahraman motiflerinin, Dede Korkut Kitabı'nda nasıl yer aldıkları ve yardımcı kahraman motifinin dinî-mitolojik kökeni incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Destan, dinî, mitolojik, yardımcı kahraman

The Religious-Mythological Assistant Hero Motif in Dede Korkut Literary Work

Abstract: These are the assistant heroes in Dede Korkut Epics: Dede Korkut, Hızır Aleyhisselam, shepherd, forty braves, and women. Dede Korkut, shepherd and Hızır Aleyhisselam are accepted as religious-mythological heroes. Women and forty braves are accepted as real heroes. This article has analyzed religious-mythological assistant heroes in Dede Korkut. In addition, this topic has been investigated in terms of epics and legends. In this article, the religious-mythological sources of the assistant heroes have been analyzed.

Key Words: Epic, religious, mythological, assistant hero.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, koksel@gantep.edu.tr

Halk edebiyatının anlatmaya dayalı eserlerinde kahramanlar ile ilgili incelemelerin başkahramanın üzerinde yoğunlaştığı, yardımcı kahramanlarla ilgili dikkatlerin az olduğu görülmektedir. Destan veya hikâyede olaylar başkahramanın hayatı etrafında döner. Başkahramanın ölmesi durumunda kimi zaman yeni bir alp tipi onun yerine geçerek olayların merkezi olma rolünü sürdürür. Epik eserlerde yardımcı kahraman başkahramanın güç ve başarısında birinci öneme sahiptir. Yardımcı kahramanlar ya da yardımcılar olmadan kahraman âdeta hiçtir ve hiçbir başarı gösteremez. Başkahraman bir kahraman olmaktan ziyade içinden çıktığı toplumun insan anlayışını, değerlerini, inançlarını temsil eden bir tiptir ve bu anlamdaki temsil gücünü büyük ölçüde yardımcı unsurlardan almaktadır. Kahramanın doğumunda, ad alma ritüelinde, savaş ve mücadelelerinde, yaralı ve güçsüz düştüğü durumlarda yardımcı kahramanlar onun yanında olmaktadır.

Yardımcı kahraman, başkahramanın yardımcısıdır, ona yardım eden kişi, olağanüstü ya da mitolojik varlık veya hayvanlardır. Bir eserdeki başkahraman dışındaki her tip, her kahraman yardımcı kahraman statüsünde değildir. Bir milletin inanç ve bağımsızlık idealini şahsında toplayan bir tip olarak başkahramanın gerçek ya da ruhani âlemden kendisine yardım etmesi için seçilmiş ya da gönderilmiş yardımcıları vardır. Başkahramanın, destanların, halk hikâyelerinin tamamında gösterdiği ortak karakter gibi yardımcı kahramanlar da epik eserlerin ortak motifleri olarak karşımıza çıkar. Dede Korkut Kitabı'ndaki yardımcı kahramanlara bakacak olursak karşımıza çıkan kahramanlar diğer eserlerle aynı olmakla birlikte eserdeki rolleri, ağırlıkları bakımlarından benzerliklerin yanı sıra *Dede Korkut'a* özgü farklılıklar görürüz.

Anlatmaya dayalı eserlerde büyük ölçüde benzerlik gösteren yardımcı kahramanlar bilge kişi, at başta olmak üzere bazı hayvanlar, kırklar, Hızır Aleyhisselam, kırk yiğit/kırk kızdır. Ancak her dönemde ve her eserde yardımcı kahramanların eserdeki rolü, önemi aynı değildir. Eserin yaratıldığı ya da icra edildiği dönemdeki hayat şartları, dinî, mitolojik kültürel, edebî etkiler eserin kahramanlarının özelliklerinin ve eserdeki rolünün belirlenmesinde etkili olur.

Oğuz Destanı'nın Uluğ Türk'ü, yerini Köroğlu'nda, Manas'ta Kırklar, Hz. Ali gibi İslami nitelikli kişilere bırakmıştır. Epik anlatılardaki yardımcı kahraman motifi dinî ve mitolojik bir temele dayanır. Bu sebepten yardımcı

kahramanların büyük bir bölümü dinî veya mitolojik bir temele dayanır. Her ne kadar 15. yy'da yazıya geçirilmiş olsa da ve Azerbaycan ile Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Müslüman Oğuzların hayatını anlatıyor görünse de *Dede Korkut Kitabı'ndaki* destanî hikâyeler Oğuzların Orta Asya'daki hayatını anlatır.

Muharrem Ergin, 12. yy'dan itibaren bu coğrafyada Oğuz adının yerini Türkmene bırakmasına rağmen hikâyelerde Oğuz adının kullanılması, hikâyelerdeki şahıs adlarının çoğunun Müslüman adı olmayıp kam gibi Şamanlığa ait unsurlar taşıyan adlar olması, metinlerde İslami cephenin zayıflığı, coğrafyanın açık ve net olmaması gibi sebepleri sıralayarak Dede Korkut hikâyelerinin, Oğuzların Yakın Doğu'ya gelmeden önceki hayatlarına ait hatıralara dayalı olduğunu ifade eder (Ergin, 1989: 55). Eserin İslamiyet perdesi örtülmüş bir mitolojik karakteri vardır. Yardımcı kahraman motiflerinin bazıları kapsamı farklı çalışmaların içerisinde geçmektedir¹ Yardımcı kahraman ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamakta olup kahramanlarla ilgili çalışmalarda alp tipinin incelendiği görülmektedir. Doğumdan başlamak üzere alp tipinin yaşamının çeşitli aşamaları incelemelerin merkez noktasını oluşturmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda başkahramanın yardımcılarını iki grupta değerlendirmek mümkündür: 1. Dinî-mitolojik yardımcıları 2. Gerçek kişiler ve varlıklar. Dinî-mitolojik yardımcıları grubuna kahramana yardım eden bilge kişi olarak Dede Korkut'u, çoban tipini, Hızır Aleyhisselam motiflerini almayı uygun bulduk. Bu hikâyelerde kahramanın yardımcılarında arasında kadınlar da önemli bir yer tutmaktadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesinde Dirse Han'ın hatunu, Kan Turalı'da ise Selcen Hatun olay örgüsü içindeki diğer rollerinin yanı sıra yardımcı kahraman rolünü de taşımaktadırlar. Kırk yiğit motifini *Dede Korkut* bağlamında düşünecek olursak gerçek kişiler içinde değerlendirmek daha doğru görünmektedir.

1 Şu incelemelerde, doğrudan doğruya konuyla ilgili olmamakla birlikte yardımcı kahraman motifinden bahsedildiği görülmektedir: Abdulkadir İnan, *Dede Korkut Kitabı'ndaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar*, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara. 1987:182-190, Umay Günay, "Dede Korkut Hikayeleri'nde Karakterlerin Tahlihi", *Milli Folklor*, 1998, C. 5, S.37:3-12; Engin Yılmaz, "Dede Korkut Kitabı'nda Tasvir Dünyası", *Bellekten*, 2003/1. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkut'un Kitabı*, İstanbul. 2007

Dede Korkut, Dedem Korkut, Korkut:

Dede Korkut, destan ve hikâyelerde kahramanın akıl danıştığı, bilgi ve tecrübesine güvendiği ve kahramanın doğumu, ad alması gibi aşamalarda önemli olan bilge kişi, aksakal, veli kişidir. Efsaneleşmiş bir şahsiyet olan ve hakkında Kazakistan'da, Türkmenistan'da, Azerbaycan'da ve Orta Asya'nın çeşitli yerlerinde çok sayıda efsaneler anlatılan Dede Korkut'un kim olduğunu eserin mukaddimesinde şu bilgilerle buluruz: Resul Aleyhisselam zamanına yakın yaşamıştır, Oğuz'un tamam bilicisidir. Her söylediğine uyulur, gaybtan haber verir, çünkü Hak Teala onun gönlüne ilham etmektedir. Oğuz'un ne müşkülü olsa halleden odur (Ergin, 1989: 73). Mukaddime Dede Korkut'un ağzından çeşitli nasihatlerle, atasözleriyle devam eder. Dede Korkut ile ilgili efsaneler ayrı bir konu olmakla beraber bu efsaneler ile mukaddimedeki bilgiler birbirini bütünlemektedir. Kazak efsanelerine göre Dede Korkut Hz. Muhammed'in asırdaşısıdır. Sir boyunda doğan Dede Korkut'un doğumu sırasında karanlık basması, şiddetli rüzgar esmesi gibi harikuladeliçler olmuştur (Şişman, 1998: 51-53).

Dede Korkut Kitabı'nda Dede Korkut 12 hikâyenin de sonunda kahramanın ve kahramanın temsil ettiği Oğuzların kutu ve uğuru için dua ederek aynı işlevle ortaya çıkar (Ergin, 1989: 94, 115, 153, 164, 176, 198, 206, 215, 225, 233, 253).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han'da Boğaç Han'a ad verilmesinde ve hikâyenin sonunda olmak üzere 2 defa, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanmasında hikâyenin sonunda olmak üzere 1 defa, Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek'te Beyrek'e ad konulmasında, Deli Karçar'a kız istemek üzere gönderilmesinde ve hikâyenin sonunda olmak üzere 3 defa, Kazan Bey Oğlu Uruz'da hikâyenin sonunda 1 defa, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul'da hikâyenin sonunda 1 defa, Kan Turalı'da hikâyenin sonunda 1 defa, Kazılık Koca Oğlu Yigenek'te hikâyenin sonunda 1 defa, Basat'ın Tepegözi Öldürdüğü hikâyede Basat'a nasihat etmesi ve ad vermesi, Tepegöz'e elçi gitmesi ve hikâyenin sonunda olmak üzere 3 defa, Begil Oğlu Emre'nin hikâyesinde Bayındır Han'a akıl vermesi ve hikâyenin sonunda olmak üzere 2 defa, Uşun Koca Oğlu Segrek'te hikâyenin sonunda 1 defa ortaya çıkmakta, ancak kahramanın düşmanla mücadelesi sırasında kopuz ile birlikte anılarak adı geçmekte, Salur Kazan Tutsak olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı hikâyede hikâyenin sonunda 1 defa, İç Oğuz'a Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek Öldüğü hikâyede hikâyenin sonunda 1 defa ortaya çıkmaktadır.

Dede Korkut 12 hikâyede toplam on sekiz defa ortaya çıkmaktadır. Her hikâyenin sonunda ortaya çıkarak dua etmesi rolüyle Dede Korkut anlatıcı görevinde ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu metinlerle alakalı incelemelerde, Dede Korkut tipi ile ilgili yorumlarda dikkati çeken ilk düşünce hikâyelerin anlatıcısı olduğu biçimindeki ifadelerdir (Günay, 1998: 5). On sekiz defa ortaya çıkan Dede Korkut'un bu ortaya çıkışlarının on ikisi hikâyeyi bağlamak için olmakta, yani anlatıcı rolüyle alakalı olmaktadır. Bunun dışında Dede Korkut üç defa ad koymak için (Ergin, 1989: 121, 207), iki defa da elçilik- arabuluculuk yapmak için sahnede görülmektedir (Ergin, 1989: 125, 209). Bir defa Bayındır Han'a akıl verir (Ergin, 1989: 216). Bir defa da kendisi yoktur, kopuzundan bahis vardır. Bunların dışında Kazılık Koca Oğlu Yigenek boyunda ortaya çıkması rüyada görülmek suretiyle olur. Yigenek rüyada gördüğü Dede Korkut'u ağ sakallı olarak tasvir eder ve ondan öğüt alır (Ergin, 1989: 201).

Türk destanlarında kahramanın ve kahramanın temsil ettiği toplumun akıl danıştığı bilge tipi önemli bir yardımcı kahramandır.

Mitolojik arketipini Uygurca Oğuz Destanı'nda Uluğ Türk'ün teşkil ettiği bu bilge kişi, *Şecere-i Terakime*'de Irkıl Ata, Manas'ta Bakay Han, Köroğlu'nda Köroğlu'nun babası veya dedesi, *Dede Korkut'ta* Dede Korkut teşkil etmektedir. Destanlarda yardımcı kahraman yol göstericidir, ona akıl danışılır. Her ne kadar metinlerde Dede Korkut'un bu işlevi yeteri kadar çok metinde ön planda görülme de mukaddime onun Oğuz'un tamam bilicisi olduğunu ve her ne olsa ona danışıldığını söylemektedir. Dede Korkut'un yol gösterici olması, onun Oğuz Destanı'ndaki gök börünün rolünü üstlenmiş olduğunu göstermektedir. Oğuz Destanı'nda gök börü başkahramanla konuşarak ordunun önünde gideceğini, yol göstereceğini söyler. Dede Korkut, destanlarda daha sonraki dönemlerde işlevini kaybetmiş mitolojik yardımcı kahraman gök börünün rolünü sosyal bir kompozisyon içinde yerine getirmektedir. Bir diğer ifadeyle mitolojik yardımcı kahraman, yol göstericilik rolünü dinî-İslamî kimliğe büründürülmüş kahramana devretmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda kahramanın ad alması epizodu bu alplık dönemi eserinde doğumun önüne geçmiştir. Halk hikâyelerinin protipi sayılan *Dede Korkut Kitabı'ndaki* ad koyma geçitinde ad koyan ve kutlu dualar eden Dede Korkut'un yerini yerleşik dönem eserlerinde kahramanın doğumu için elma, nar, vs. getiren derviş, pir almıştır. Hikâyelerdeki bu derviş

tipinde, çocuğa ad verilmesi sırasında dervişin tekrar ortaya çıkmasında ise Dede Korkut tipi korunmuştur. Dede Korkut'un ad koyma ritüelinde ortaya çıkması alplık toplumunda ad almanın, yiğitliğe geçmenin en önemli geçit töreni olmasıyla alakalıdır. Kahramanın doğumundan bahsedilmemesinin sebebi de budur.

Begil Oğlu Emre'nin hikâyesinde Bayındır Han, her zaman altın akçe geldiği için pay etmesi kolayken Gürcistan'dan haraç olarak bir at, bir kılıç ve bir çomak gelince kime vereceğini bilemez. Dede Korkut'a fikir danışır, Dede Korkut da Begil adlı yiğide verilmesini uygun görür ve kılıcı Begil'e kendisi kuşatır. Bu epizot göstermektedir ki Dede Korkut hanlar hanı Bayındır Han'a da akıl verecek bir konumda olup sözü onun tarafından dahi dinlenmektedir. Bu kılıç kuşatma işini Köroğlu'nda, Hz. Ali yapmaktadır.

Tepegöz'e elçi olarak Dede Korkut'a başvurulması Oğuz'un çok zor durumda kalması, mal ve canın gittikçe tükenmesi sebebiyledir. Dede Korkut'a son çare olarak başvurulmaktadır. Banı Çiçek'in ağabeyi Deli Karçar'a kimse söz geçiremediği için Dede Korkut aracı olarak gönderilmektedir. Dede Korkut bu sahnelerin dışında yoktur. Ama Oğuz ne zaman dara düşse ona başvurur. Bilinmeyen bir yerde yaşamaktadır. Birbiriyle akraba olan Oğuz beylerinin maceralarını anlatan bu hikâyelerde Dede Korkut kimse ile akraba değildir. Çünkü o manevî, mistik yönü olan bir tiptir. Onun bu manevî cephesi mukaddime ve metinlerde iki yerde ifade edilir. Mukaddime Dede Korkut'a gaipten haber geldiğini, Hak Teala'nın onun gönlüne ilham ettiğini söyler (Ergin, 1989: 73). Deli Karçar, Dede Korkut'u öldürmek için elini kaldırdığı sırada Dede Korkut'un "elin kurusun" demesi üzerine eli havada asılı kalır: Çünkü "Dede Korkut velayet issi idi, dileği kabul oldu. " (Ergin, 1989: 126).

Bu bilgiler ışığında Dede Korkut, gerçek bir kahramandan ziyade olağanüstü bir kahramana yaklaşmaktadır. Dileği ve duası gerçek olan, Oğuz zor durumda kalınca ortaya çıkan, Oğuz'u kurtaran odur. Yiğitlerin başarısındaki sırrın kaynağı onun ad verme sırasında söylediği dualardır. Boğaç'ın, Basat'ın ve Beyrek'in ad verme ritüellerinde "adını ben verdim, yaşımı Allah versin" diye duasını tamamlar. Oğuzların saadeti, kutlu hayatı onun duası sebebiyledir. Mitolojik arketipini Uluğ Türk'te gördüğümüz Dede Korkut'un yerini, halk hikâyelerinde kahramanın önce doğumu ve sonra da ad alması epizotunda gördüğümüz derviş, veli, pir ve kırklar alacaktır. Uşun Koca Oğlu Segrek'te kahramanın, Dede Korkut'un kopuzuna

karşı âdeta kopuza kutsiyet atfeden bir saygıya sahip olduğuna şahit oluruz: "Kılıcınun balçağına yapışdı kim bunu çırpa. Gördü kim elinde kopuz var, aydur: Mere kâfir Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadum didi, eğer elinde kopuz olmasayidi ağam başıçün seni iki para kılur idim, didi. " (Ergin, 1989:231). Segrek, düşmana hamle yapmak ister, ama elinde kopuz olduğunu görünce kopuza saygısından vaz geçer. Çünkü Dede Korkut kopuz çalmaktadır. Bu özellik Dede Korkut'un İslamiyet öncesinden taşıdığı bir hatıradır ve onu şamana bağlamaktadır. Dede Korkut'un, gerek hikâyelerdeki rolüyle, gerekse hakkındaki efsanelerle alâkalı çeşitli araştırma ve incelemeler yapılmıştır (Günay, 1998: 3-12; Bayat, 2003; Şişman, 1998: 51-53; Ercilasun, 1998: 13-16).

Zira Dede Korkut, sade bir yardımcı kahraman değil, efsaneleşmiş bir kahraman, ozanların piri, efsaneye göre kopuzun mucidi, şaman, evliya, hikâye anlatıcısı, hekim, bilgin gibi özellikleri de üzerinde taşımaktadır. Konumuz onun olağanüstü yardımcı kahraman rolüne dikkat çekmektedir. Dede Korkut'un Cami'üt Tevarih'te ve Şecere-i Terakime'de vezir ve devlet adamı olarak belirtilmesi ve buradaki kudretinin aksakal olarak hanın kudretinden yüksek olması (Gökyay, 2007:817) ve bilge devlet adamı kimliği, araştırmacıların onu bilge devlet adamı olarak değerlendirmesi, onun dinî-mitolojik kimliğinin önüne geçemez.

Gerek hakkındaki efsanelere, gerekse eser içindeki diğer rollerine bağlı olarak son derece kompleks bir yapı sergilese de ihtiyaç olduğunda ortaya çıkan, yaşadığı mekan net çizgilerle belirtilmeyen, duası ve bedduası kabul olan Dede Korkut, hikâyelerin en önemli dinî-mistik yardımcı kahraman motifidir.

Karaçuk Çoban

Dede Korkut Kitabı'nda iki hikâyede çoban kahraman tipi mevcuttur: Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boy ve Basat Depegözi Öldürdüğü Boy. Bu hikâyelerin birincisinde çoban yardımcı kahraman rolündedir. Kazan Bey'den sonraki en önemli kahramandır. Şökli Melik'e bağlı düşmanlar Kazan Bey'in koyunlarını götürmek için Karaçuk Çoban'ın bekçiliğindeki ağıla baskın yaparlar. Onlar gelmeden evvel Karaçuk Çoban 'kara kaygılı vakıa' görür. 'Erenler evreni Karaçuk Çoban yanına iki kardeşini alarak kâfire karşı durur. İki kardeşi şehit olur. Karaçuk Çoban tek başına altı yüz

kâfiri kırar. Olağanüstü olarak görülen Karaçuk Çoban'ın elinde sadece sapan vardır ve üç yüz kişiye karşı mücadele etmektedir. *Dede Korkut*'ta çoğu kez hikâyelerde başkahramanda dahi görmediğimiz kuvvet çobanda vardır. Hikâyede gücü ve cesareti ile alp tipini temsil eden Salur Kazan'ın önüne geçmektedir. Karaçuk Çoban yenilmezliği ile mitolojik kahraman modeli sergilemektedir. Mitolojik kahramanlar gibi üstün güç ve cesaret sahibidir. Karaçuk Çoban'ın kâfir baskınından evvel rüya görmesi de onun sıradan bir kahraman olmadığını gösterir.

Zira Türk destanlarında olayların habercisi ya da yol gösterici nitelikte rüya görenler ya başkahramanın kendisi, ya bilge tipi ya da başkahramanın eşi veya ailesinin bir başka üyesidir. Manas Destanı'nda Manas'ın, eşi Kanıkey'in, Köroğlu'nda Köroğlu'nun, Kazak varyantında Akanay'ın ve Külayım'ın, Oğuz destanı'nda Uluğ Türk'ün ve bu destanda Kazan Bey'in rüya görmesi gibi. Olağanüstü gücü ve koruyuculuk vasfı olmasa bile sadece rüya görme motifine bağlı olarak çobanı farklı bir rol içinde değerlendirmek gerekir. Destanlardaki rüya motifinde, bu rüyalar bilge ya da tecrübeli kişiler tarafından yorumlanır. Rüyanın haberci olduğu düşünülür. Karaçuk Çoban'la alâkalı rüya motifinde yorumlayacak kimse yoktur, çoban bu rüyayı işaret sayar. Hikâyede Karaçuk Çoban üç kez olayların içinde görünür.

Olaylar zincirinin ikincisinde olayın kahramanları Kazan Bey ile Karaçuk Çoban'dır. Üçüncü olayda Salur Kazan ile beraber Kazan'ın tutsak düşmüş ailesini kurtarmak için kâfir illerine giderler. Çoban tipinin yardımcı kahraman olarak gösterdiği bu rolün kaynağında mitolojik dönemin çoban ata kültü mevcuttur. Göçer hayat yaşayan ve yaşamında hayvanlara çok önemli bir yer verilmiş olan eski Türk toplumunda insanlar gibi hayvanların da koruyucusu önem taşımaktaydı.

Bu yaşam koşullarında çoban ata kültü önem taşımaktadır. "Bütün çobanların koruyucu atası ve hayvan sürülerinin hamisi olan çoban ata kültü, uzun süre hayvan besleyen göçebe Türklerin arasında popüler olmuş, zamanla onun fonksiyonu diğer tarihî ve efsanevî şahısların arasında paylaşılmışsa da çoban ata hayvancılığın iyesi konumunu muhafaza edebilmiştir. " (Bayat, 2007:85). Karaçuk Çoban'ın, tabiat iyesi rolünü üstlendiği görülmektedir, bu sebeple, başlangıçta Kazan'ın koyunlarını korumak için ağılın kapısını bastırmakta, ama hikâyenin ilerleyen kısımlarında sosyal bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır.

Tepegöz'de çoban olumsuz bir kahraman olarak görülür. Konur Koca Saru Çoban'ın Oğuz'a büyük zararı dokunur. Oğuz yaylaya göçerken en önde göçen Konur Koca Saru Çoban'ın, bir pınar başında gördüğü peri kızlarının biriyle, peri kızının rızası olmadan ilişkiye girmesi sonucu Tepegöz doğmuş, bu da Oğuz'un başına büyük bela getirmiştir, bu çoban sıradan bir kahramandır. Orhan Şaik Gökyay, çoban tipinin göçebe halkların gözünde aşağı tabakadan, cahil, bilgisiz bir sınıfa dâhil olduğunu belirtmekte ama kimi zaman da sadık bir yardımcı olarak efendisini kurtardığına destanlarda tesadüf edildiğini ifade etmektedir.

Yine aynı eserde Şamil A. Cemşidoftan nakille Karaçuk Dağı ile Karaçuk Çoban'ın adı arasındaki benzerliğe dikkat çekilmekte ve Karaçuk Çoban'la alakalı efsanelerden söz edilmektedir. Bu efsanelerde Karaçuk Çoban'ın doğduğu yer olan Karaçuk Dağı'nın zirvesinden eğilip Honaşın çayından iki saat müddetle su içtiği, zincir kollu sapanına büyük kaya taşları koyup atarak baskın yaptığı düşmanları (Gökyay, 2007: 859) kovaladığı gibi anlatılar mevcuttur. Anlaşılan odur ki çoban Azerbaycan sahasında Dede Korkut nispetinde değilse de efsaneleşmiş bir tiptir. Efsane motifleri onun olağanüstü gücünü göstermektedir.

Hızır Aleyhisselam

Boğaç Han'ı kırk namerdin sözüne uyan Dirse Han okla yaraladığı ve Kazılık Dağı'nda tek başına bıraktığı zaman oğlanın yardımına Hızır yetişir: "Oğlan anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. Üç katla yarasını eli-y-le sığadı, sana bu yaradan korhma oğlan ölüm yoktur, tağ çiçegi anan südüyle senün yarana melhemdür didi, gayıb oldu." (Ergin, 1989: 88). Hızır Aleyhisselam inanışlara ve kendisi ile alakalı efsanelere uygun bir biçimde metin içinde yer almaktadır.

Kahraman ölümcül bir yara almıştır, imdadına darda kalanların imdadına ulaşan boz atlı Hızır yetişmiş, yarasını sıvazlayarak ilk tedavisini yapmış, çareyi söylemiş ve kaybolmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinde Hz. Musa ile yolculuk yapan ve kendisine yüce Allah tarafından rahmet verilmiş olan bir kuldun bahsedilir: "Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona kendi indimizden bir rahmet vermiştik. Ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik " (Kur'an-ı Kerim, Kehf/65).

Kur'an'da Hz. Musa ile bu kulun yolculuğu uzun uzun anlatılır. Tefsirde bu kulun özellikleri hakkında şu yorumlar mevcuttur: "(Derken) Oraya varınca orada (kullarımızdan bir kul buldular ki ona), o muhterem kula (kendi indimizden bir rahmet vermiştik), yani onu vahy ve nübüvvete veya ilham ve keramete nail kılmıştık. Ve ona nezdimizden, taraf-ı izzetimizden (bir ilim öğretmiştik), onu bir kısım guyuba ait bilgiler ile mümtaz kılmıştık, onu bir nice muarif-i mühimmeye, hakayık-ı ilmiyeye, ulûm-ı ledunniyeye nail buyurmuştur. Cumhur-ı ulemaya göre o muhterem kuldun murat Hızır Aleyhisselam'dır. Diğer bir kavle göre de İlyesa veya İlyas Aleyhisselam'dır." (Bilmen, 1984:1977). Kur'an'da Kehf suresindeki bu kıssada Hz. Hızır'ın adı doğrudan doğruya geçmemekte, ancak 'kullarımızdan bir kul' ifadesi geçmektedir.

Fakat Bilmen'in tefsirinde ifade ettiği gibi yorumların çoğu bu kulun Hz. Hızır olduğu yolundadır. Kur'an'da geçen Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın yolculuğu ve bu yolculuk sırasındaki dialoglar, Hızır Aleyhisselam'ın bir kısım ledünni bilgilere sahip olduğunu da göstermektedir. Halk inanışlarında Hz. Hızır, çok geniş bir yere sahiptir. Sözlü halk edebiyatında zor durumda kalanlara yardım ettiğine ve ölümsüz olduğuna inanılan ruhanî varlıktır. Yılda bir kez denizlerin hâkimi İlyas Peygamber ile buluştuğuna, buluştukları günün Hıdrellez günü olduğuna inanılır ki bu günde dilekler dilenir, adaklar adanır, şenlikler yapılır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'da yer alan Hz. Hızır, görüldüğü gibi dinî-İslami nitelikli bir yardımcı kahramandır. Onu epik eserlerdeki diğer kahramanların görevini devralmış gibi saymak yerine İslami dönemde bu eserlere dâhil olmuş bir yardımcı kahraman olarak değerlendirilmek doğru olur.

Dede Korkut Kitabı'nda sadece bir hikâyede sahip olduğu gizli bilgi ile kahramanı ölümden kurtaran Hz. Hızır motifi burada tek hikâyede geçse de yardımcı kahraman olarak diğer epik eserlerdeki rolü ile birleşir. Bilhasna Köroğlu'ndaki yol göstericiliği ile bu hikâye çok benzeşmektedir. "Hızır İlyas Telli Nigar'a bir çiçek vererek ondan ilaç yapmasını söyler. " (Alptekin, 2002: 323). Asuman ile Zeycan'da kuyuya atılan beş yüz müslümanı ve Âsuman'ı kurtaran, Âşık Garip'i kısa zamanda Erzurum, Kars ve Tiflis'e götüren, Tahir ile Zühre'de âşıklara yardım eden (Alptekin, 2002: 323) odur. Halk hikâyelerinde derviş, pir ve Hızır Aleyhisselam'ın rolü çoğunlukla kahramanın doğumu epizotunda bir elma, v. s. vermek, çocuk ergenlik çağına girmeden evvel de ortaya çıkararak ad vermek biçimindedir.

Dede Korkut Kitabı'nda çocuksuzluk motifi ve kahramanın doğumu epizotuna yer veren metinlerden Dirse Han'da, Boğaç açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi için yapılan hayırların neticesinde bir ağzı dualının alkışı ile doğar. Hızır Aleyhisselam'ın hikâyelerdeki rolünün sınırlı olmasının sebebi bu rolün Dede Korkut üzerinde olmasıdır. Hikâyenin yardımcı kahramanı olarak ön planda ortaya çıkan Dede Korkut şaman-velidir ve hikâyeyi inanış noktasında İslamiyetten evvelki Türk kültürüne bağlamaktadır.

Destan ve Halk Hikâyelerindeki Diğer Yardımcı Kahramanların Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alış Biçimleri

Kırk Yiğit

Sözlü halk edebiyatı eserlerinde kırk sayısı birkaç farklı işlevle kullanılmıştır. Kutsal ve mistik bir zümre ifadesi, sayı ifade eden formel bir unsur olması ve bir topluluğun tamamlandığını belirten bir mana taşıması. Kırk sayısının formel özelliğinin geri planında bu kutsî anlamı yer alabilir. Zamanın tamamlanması, nesnelerin sayısının çokluğunun bildirilmesi gibi maksatlarla bu sayı formeline başvurulmaktadır. Kırk yiğit, kırk âşık, kırk ince kız, kırk çora gibi biçimlerde karşımıza çıkan kırk kişilik topluluk, manevî âlemin içinden değildir ama bu zümrenin başındaki kırk sayısı onları tamamen de manevi âlemden koparmaz.

Dede Korkut Kitabı'ndaki diğer yardımcı kahramanların dinî-mistik ve mitolojik bir kökeni ya da niteliği vardır: Dede Korkut'un kendisi, Hızır Aleyhisselam, Çoban. Bu yardımcı kahramanlara nispetle kırk yiğit, savaşan bir toplumun ihtiyaç duyduğu savaşçı, gözüpek bir zümredir. Dede Korkut Kitabı'nda kırk yiğit ve kırk kız motifleri Dirse Han Oğlu Boğaç Han'da, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek'te, Kan Turalı'da ve Kazan Beg Oğlu Uruz'un Tutsak Olduğu hikâyede geçer. Uruz'un tutsak olmasının anlatıldığı metinde kâfirle mücadele eden Uruz'la beraber kırk yiğididir. Uruz onlara evvela:

"Berü gelün kırk yoldaşum

Size kurban olsun menüm başum" diye seslenir. Kâfirle çok zorlu bir mücadele olur, kâfirler Uruz'un üzerine geldiği zaman Uruz'un kırk yiğidi atlarından inerler, kılıçlarını sıyırlar ve çok savaşırlar. Ancak etrafları hep düşmanla çevrilidir ve düşmanlar kırk yiğidi şehit ederler, Uruz da tutsak düşer (Ergin, 1989: 161-162). Uruz ile kırk yiğit arasında çok samimi bir sevgi ve bağlılık mevcuttur. Kan Turalı boyunda da Kan Turalı yiğitlerine seslenirken Uruz'un kullandığı ifadenin benzerini kullanır:

"Hey kırk işüm, kırk yoldaşum

Kırkınıza kurban olsun menüm başum" (Ergin, 1989: 188).

Kan Turalı Selcen Hatun'u almak için üç canavarla mücadeleye giriştiğinde yanında kırk yiğidi vardır. Yola kırk yiğidi ile çıkmıştır. Şayet bu mücadelede ölecekse kırk yiğit ile birlikte ölecektir. Kâfir, mücadele sırasında "kırk yiğit ile bir beğ oğlu bir kızdandan ötürü ölmek nolur, didiler. " (Ergin, 1989: 189). Kahramanın ve kırk yiğitin birbirleri için övgü dizmeleri karşılıklıdır. Kırk yiğit Kan Turalı'nın zaferini överken söze "Sultanum Kan Turalı" diye başlarlar. *Dede Korkut Kitabı'nda* kırk kişilik zümre iki farklı rolde karşımıza çıkar.

Kahramanın yardımcıları olarak kırk yiğit ve kahramanı kıskanarak ona kötülük yapmak isteyen kırk namert olarak. Boğaç Han'da gördüğümüz kırk namert, hikâyenin başında kırk yiğittirler. Kahramanın, beylik aldıktan, ad aldıktan sonra kırk yiğidine karşı alâkasız olması, onları kahramana kötülük yapmaya yöneltmektedir. Boğaç Han'daki kırk sayısını formel bir ifade olarak değerlendirmek ve bu kırk namerti konumuzun dışında tutmak gerekir. Buradaki kırk namert masallardaki kırk haraminin bir benzeridir. Çünkü kırk sayısı sadece dinî- kutsî bir zümreyi ifade etmemekte, hem de çokluk bildirmektedir. Arzu ile Kamber'de, Hurşid ile Mah Mihri'de kırk harami, Kerem ile Aslı'da kırk kız, Âsuman ile Zeycan'da kırk peri örneklerinde olduğu gibi. (Köksel, 2009: 1821) Manevi bir zümre olan kırklar destan ve hikâyelerin en önemli yardımcı kahraman motifidir.

Ancak *Dede Korkut Kitabı'nda* kırklardan hiçbir yerde bahsedilmez. Oysa İslamiyetle alakalı olan kırklar motifi bu dinin kabulünden sonra gerek menkıbe ve efsanelerde, gerek hikâyelerde çok sık yer almıştır. *Dede Korkut'ta* bu motifin yer almaması, sadece kırk yiğit motifinin korunması, metinlerde İslamî unsurların özde olmayıp, yüzeyde kalmasının bir neticesidir. Çünkü kırklar İslamiyetle sıkı sıkıya alâkalıdır.

Buna bağlı olarak hikâyelerin İslamiyetle henüz karşılaşılmamış olunduğu dönemlerde teşekkül etmesi de İslam inancı ile bağlı olan kırklar motifine yer verilmemiş olmasının bir sebebidir. Buna karşılık kırk yiğidin savaşçı ve gözüpek özellikleri eski Türk toplumunun kahraman anlayışının göstergesidir. *Dede Korkut Kitabı'nda* kahramanın sadık yardımcıları olan kırk yiğit zümresi sadece alplara özgü bir yardımcı kahraman motifi olmayıp, alp kadınların yanında da kırk ince kız görülür. Kırk ince kız, hatuna onun için ölümü göze alacak derecede bağlıdırlar. Kırk yiğit motifi gibi kırk kız da diğer Türk destan, menkıbe ve efsanelerinde ortak bir motiftir.

Mesela Kırgızların, Sağan Han adlı bir hanın kızının kırk cariyesi iken bir ırmak kenarında semadan ırmağın üzerine inen nur sütununa parmaklarını daldırmak suretiyle gebe kalmış olan kırk kızdan türemiş oldukları bu konuyla alakalı efsanelerden bir tanesidir (Gökalp, 1976: 110). *Dede Korkut Kitabı'ndaki* alplar gibi Manas Destanı'nda da Manas'ın kırk çorası vardır. Köroğlu Destanı'nın Kazak, Özbek, Türkmen, Azerbaycan, Türkiye varyantlarında Köroğlu'nun yanında kırk yiğidinin mevcudiyetinden bahis vardır. Hikâyelerdeki kırk yiğit motifi her ne kadar ön planda bir dinî-mistik yapı sergilemiyor olsa da kahramana olan yardımları kırkların yardımı ile benzerlik gösterir.

At

Türk destan geleneğinde at kahramanın en önemli yardımcısıdır. Kahramanın kendisi gibi doğumu mistik şekilde olan, kahramanla kimi zaman aynı gün doğan, özel isimleri olan, kahramanı kimi zaman en zor durumlardan kurtaran atlar, (Sakaoğlu, 1997: 165-175) Türk destanlarında önemli bir yardımcı kahraman rolüyle karşımıza çıkar. *Dede Korkut Kitabı'ndaki* atlar bu özelliklerle ve bir yardımcı kahraman rolüyle karşımıza çıkmıyor. Kahramanın mutlaka atı vardır. Ergenliğe geçiş sürecinde diğer hediyelerle beraber kendisine at da verilir ama bu atlar, "attan aygır, deven buğra koyundan koç kırdırılan" şölenlerde kesilerek eti yenen, kahramanın ölmesi halinde kesilerek ölü aşısı yapıp dağıtılan atlardır.

Oğuz'un Alaca Atı, Köroğlu'nda Kırat, Manas'ta Ak Kula örneklerinde olduğu gibi diğer destanlarda isimleriyle zikredilirken *Dede Korkut'ta* atlara isim verilmesi söz konusu olmayıp cinsleri ile söz edilir. Türüne göre atlarla ilgili adlandırmalar yapılırken kazılık at (15 yerde), bidevi at (22 yer-

de), gök bidevi at,(1 yerde) ağ bidevi at ,(1 yerde), bidevi at, (14 yerde); renk bakımından da ağ-boz at (8 yerde), konur at, (13 yerde) alaca at (1 yerde), karakoç atlar (6 yerde) geçmektedir (Yılmaz, 2003: 5). Böylece *Dede Korkut Kitabı'ndaki* at, yaşanan hayat şartlarına bağlı olarak hikâyelerde yer alan bir motif olup, dinî-mitolojik yardımcı kahraman niteliğinde değildir. *Dede Korkut Kitabı'nda* alplar güçlerini dinî-mistik yardımcılarından almaktadırlar.

"Destan kahramanının kişiliği ile bu motifler arasında sıkı bir bağlantı vardır. Motifi ve teşekkül sebebini, kahramanın ideolojisi ve ülküsü dışında düşünmek mümkün değildir. Şamanist destanlarda motifler kahramanın dışında, fakat onun kişiliğini tamamlayıcı niteliktedir. " (Öztürk, 1986: 187). Doğumunun dua ve dileklerle olması, ad verme ritüelinde Dede Korkut veya bir veli zat tarafından kutsanması, yaralandığı zaman devasını Hızır Aleyhisselam'ın haber vermesi gibi motifler çemberi, kahramanı sıradan ve basit bir kişilik olmaktan çıkarır, ona mistik bir geri plan katar. Dinî-mitolojik motifler Gök Tanrı inanış sistemi içinde gökten inen ışık, gök börü, eşler olarak ortaya çıkmakta ve kahramanın Gök Tanrı tarafından seçilmiş kişi olduğunu desteklemektedir. İslami dönemde kırklar, Hz. Ali, Hızır Aleyhisselam, ermişler gibi mukaddes kişilerin yardımını görmesi de kahramana yüce Allah tarafından yardımcıları gönderildiğini göstermektedir.

İster eski inanç sistemleri içinde olsun, ister İslami dönemde olsun destanlarda kahraman, her zaman dinî-mistik yardımcı kahramanların korumasında olmakla Alplığı elde etmektedir.

KAYNAKLAR

- Alptekin, A. B. (2002), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ, Ankara.
- Boratav, P. N. (1988), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam, İstanbul.
- Bayat, F. (2007), *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken, İstanbul.
- Bayat, F. (2003), *Mitolojiden Gerçeğe Dede Korkut*, Karam, Ankara.
- Bilmen, Ö. N. (1984), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, C. 4, Bilmen, İstanbul.
- Çobanoğlu, Ö. (2003), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ, Ankara.

Dede Korkut Kitabı'nda Dinî-Mitolojik Yardımcı Kahraman Motifi

- Ergin, M. (1989), *Dede Korkut Kitabı I*, TDK, Ankara.
- Ergin, M. (haz.), Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü*, 1001 Temel Eser
- Gökyay, O. Ş. (2007), *Dedem Korkut'un Kitabı*, Kabalcı,, İstanbul.
- Günay, U. (1998), "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili", *Milli Folklor*, Bahar, S. 37: 3-11, Ankara.
- İbrayev, Ş. (1998), *Destanın Yapısı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- İnan, A. (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, TTK, Ankara.
- Kalanderoğlu, İ. (2011), "Türkmenistan'da Dede Korkut Hakkında Yapılan Çalışmalar", *Turkish Studies*, V. 6/1:1302-1311
- Köksel, B. (2009), "Türk Halk Kültüründe Kırk Formülistik Sayısı", *6. Uluslar Arası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. 4: 1813-1826, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- Köse, N. (1999), "Lord Raglan'ın, Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş", *Milli Folklor*, S. 43:19-23, Ankara
- Kur'an-ı Kerim
- Gürsoy-Naskali, E. (1997), "Manas Destanı'nda Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit?)", *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*: 121-125 Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Ögel, B. (1998), *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara .
- Özkan, T. S. (2010), "Bey Böyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler", *Milli Folklor*, Bahar, S. 85:81-90, Ankara.
- Öztürk, A. (1986), *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak, İstanbul
- Lord, R. (1998) "Geleneksel Kahraman, " (çev. Metin Ekici), *Milli Folklor*, S. 37:126-138
- Sakaoğlu, S. (1998), *Dede Korkut Kitabı I İncelemeler Derlemeler*, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı, Konya.
- Sakaoğlu, S. (1997), "Manas Destanı ile Anadolu Destanlarında Kurtarıcı At Motifi", *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*:165-175, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

- Şişman, B. (1998), "Kazakistan'da Korkut Ata ile İlgili Söylenceler", *Milli Folklor*, S. 37:51-53, Ankara.
- Yıldırım, D. (1998), *Türk Bitiği*, Akçağ, Ankara.
- Yılmaz, Engin, Dedem Korkut'un Kitabı'nda Tasvir Dünyası, *Belleter*, 2003/1:1-17
- Ziya Gökalp (1976), *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.